

Ричков П. А., д.арх., професор, Потапчук І. В., доцент (Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне, p.a.rychkov@nuwm.edu.ua, i.v.potapchuk@nuwm.edu.ua)

РОЛЬ ОЗЕЛЕНЕННЯ У ФОРМУВАННІ МІСТОБУДІВНИХ АНСАМБЛІВ УКРАЇНИ 1940–1950-х рр.

Статтю присвячено дослідженню підходів щодо створення та відновлення зелених насаджень загального користування у містах України повоєнних років. Більшість існуючих парків, скверів, садів були закладені або впорядковані у безпосередньо повоєнні роки, відповідно до нових генеральних планів населених пунктів, розроблених проєктним інститутом «Діпромiст» після Другої світової війни. В статті аналізуються особливості заходів озеленення, передбачених генеральними планами міст досліджуваних років. Встановлюється роль зелених насаджень у формуванні містобудівних ансамблів.

На прикладі Києва, Харкова, Львова, Тернополя, Рівного та інших міст-обласних центрів визначається специфіка влаштування парків, садів, бульварів, скверів тощо в умовах містобудівних перетворень та реконструкції 1940–1950-х рр. Відповідно до перспективного плану розвитку зелених зон усіх міст та селищ України, з 1955 р. при створенні нових генеральних планів передбачалося збільшення площ зелених насаджень. Заходи з озеленення, окрім оздоровлення міста та створення місць відпочинку, опосередковано також мали на меті соціалістичну пропаганду, адже нестача зелених насаджень у містобудівній структурі часто трактувалася як негативний наслідок колишнього «буржуазного» ладу.

В умовах збереженої містобудівної структури активно розгорталися процеси відновлення та впорядкування історичних парків, садів тощо, а на вільних територіях, в тому числі тих, де забудова була зруйнована в роки Другої світової війни, передбачалося створення нових зелених насаджень. В центральних частинах міст, як правило, в безпосередній близькості до ансамблів нових загальноміських центрів, реконструювалися парки культури та відпочинку. Ансамблі центрів також активно

озеленювалися, на площах влаштовувалися бульвари, сквери. Крім того, створювалися зелені зони в комплексі з приміською територією.

Ключові слова: озеленення; система зелених насаджень; містобудівний розвиток; генеральний план; містобудування 1940–1950-х рр.; радянське містобудування; міста України.

Постановка проблеми. Сьогодні, у зв'язку з ростом міст, питання озеленення урбанізованих територій набуває особливої актуальності. Загальновідомо, що озеленення формує сприятливий мікроклімат міста. Часто в процесі активної забудови невеликі за площею зелені насадження зменшуються або зникають, особливо в центральних міських частинах. Окрім того, багато парків та інших зелених насаджень потребують впорядкування. Більшість існуючих парків, скверів, садів у містах України були закладені або впорядковані у повоєнні роки (кінець 1940–1950-х рр.). Їх створення зазвичай передбачалося генеральними планами населених пунктів, розробленими у роки повоєнної відбудови, оскільки більшість міст зазнали руйнувань під час Другої світової війни і потребували реконструкції. Зазвичай у містах – обласних центрах України з часів реконструкції у названий період не відбувалося докорінних містобудівних змін в центральних частинах. З огляду на перелічені вище фактори, актуалізується необхідність у дослідженні озеленення як важливої складової формування містобудівних ансамблів України повоєнних років.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Роль озеленення в контексті формування містобудівних ансамблів України повоєнних років не була предметом окремого наукового дослідження. Наявні публікації висвітлюють питання радянського містобудування досліджуваного періоду та реконструкцію міст у повоєнні роки в цілому [1; 2] та на теренах України зокрема [3; 4].

Важливу групу джерел становлять праці, присвячені основним принципам та державним нормам щодо озеленення міст, а також розгляду даного питання в контексті теорії та історії містобудування [5; 6; 7].

Окремі аспекти щодо озеленення деяких міст-обласних центрів у повоєнні роки висвітлені у статтях Б. Посацького [8], О. Михайлишин [9], І. Потапчук [10] та інших сучасних дослідників.

Стаття має на меті встановити специфіку підходів щодо озеленення міст України повоєнної доби та роль зелених насаджень у контексті формування містобудівних ансамблів досліджуваних років.

Виклад основного матеріалу. У безпосередньо повоєнні роки норми озеленення міст ще не були чітко встановлені. Так, у першій половині 1950-х рр., коли активно розгорталися процеси відбудови після Другої світової війни, зелені насадження загального користування в різних містах проектувалися в межах від 8 до 27 кв. м на одного мешканця. Парки та сади займали 75–80% від площі зелених насаджень загального користування, а бульвари та сквери – 20–25% [5, С. 22].

Однією з важливих задач повоєнного радянського містобудування стало «генерування комплексу емоцій всезагального духовного благополуччя» [1, С. 25]. Для його досягнення передбачалося як спорудженням репрезентативних центральних площ з монументальною забудовою, так і заходи з озеленення міст. Дані заходи, очевидно, окрім оздоровлення міста та створення місць відпочинку, мали на меті певну соціалістичну пропаганду, адже нестача озеленення у містобудівній структурі часто трактувалася як негативний наслідок колишнього «буржуазного» ладу [4, С. 44].

Генеральні плани міст 1945–1950-х рр., які зазвичай розроблялися проєктним інститутом «Діпромiст» (Київ) [3, С. 421], серед ряду заходів передбачали впорядкування існуючих на той момент парків, скверів, набережних зон тощо, а також створення нових зелених насаджень. Насамперед увага приділялася зеленим насадженням загального користування, розташованих в центральних частинах міст.

Під час реконструкції існуючих та влаштуванні нових парків відбувалося створення пейзажних композицій, розміщення гідротехнічних споруд та малих архітектурних форм, а також підбір порід дерев. Функціональне зонування парків культури та відпочинку передбачало виділення таких зон, як масово-видовищна, фізкультурна, дитячий сектор, мальовничі місця відпочинку тощо [11, С. 143].

В 1955 р. було затверджено розроблений «Діпромiстом» перспективний план розвитку зелених зон усіх міст та селищ України. При створенні нових генеральних планів, відповідно, передбачалося збільшення площ зелених насаджень [11, С. 136].

Серед заходів, передбачених генеральним планом *Києва* 1949 р. (архітектори – О. Власов, І. Малозьомов, Б. Приймак, В. Поліщук, інженер – І. Козлов) [3, С. 423], планувався комплекс заходів з озеленення міста. Відновлювалися насадження дерев на бульварі Шевченка, влаштовувався сквер на вул. Велика Васильківська (на місці колишнього ринку).

На схилах Дніпра створювалася мережа алей, а окремі зелені масиви об'єднувалися в єдиний парк культури та відпочинку. Крім того, нові парки та сквери з'являлися в усіх районах Києва [11, С. 137]. Смугу придніпровських парків з півдня замкнув Ботанічний сад імені М. М. Гришка НАН України, закладений у 1947 р. Тоді ж розпочалася підготовка до будівництва гідропарку на Трухановому острові (рис. 1), Передмостовій слобідці та прилеглих островах [2, С. 312].

Пропозиції щодо розв'язання проблем озеленення *Харкова* було розроблено ще у довоєнному генеральному плані (1936 р). У 1948 р. було створено новий генеральний план міста, згідно з яким і відбувався подальший розвиток системи зелених насаджень [3, С. 421–422]. Так, в центральній частині міста у повоєнні роки здійснювалася реконструкція парку ім. М. Горького [12], ботанічного саду ХНУ ім. В. Н. Каразіна [13] та міського саду ім. Т. Шевченка, розташованого біля площі Свободи.

Рис. 1. Гідропарк на Трухановому острові у Києві. Загальний вигляд у 1960-х рр. та проєкт планування 1945 р.

(архітектори А. Власов, С. Барзилович та ін.)

Джерела ілюстрацій: <http://starkiev.com>; [2, С. 311]

Значних руйнувань під час Другої світової війни зазнав Тернопіль. Відбудова міста розпочалася згідно зі схемою розпланування, створеною у 1945 р. інститутом «Діпромiст» (архітектори – Н. Панчук та В. Новиков), та продовжувалася відповідно до генерального плану 1954 р. Серед заходів з озеленення генплан передбачав створення скверів, бульварів. Вздовж осі Театральної площі, нового архітектурного осередку центру Тернополя, було влаштовано бульвар. До центру примикає також зона відпочинку – парк ім. Т. Шевченка та набережна (рис. 2) [11, С. 140].

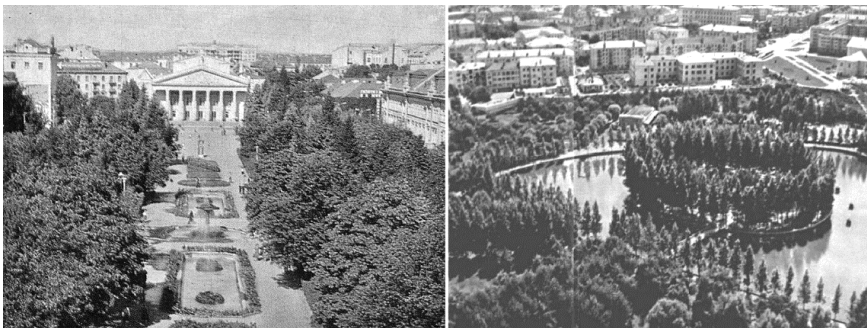

Рис. 2. Бульвар на Театральній площі в Тернополі (загальний вигляд, 1982 р.) та острів Чайка на Тернопільському ставі
Джерела ілюстрацій: листівка 1982 р., фото В. Болясного;
<https://moemisto.ua/te/blog/stezhkami-starogo-tarnopolya-yak-viglyadali-vulitsi-mista-na-pochatku-hh-stolittya-216.html>

У Рівному згідно з генеральним планом 1945 р. передбачалося створення центрального парку зі спортивними спорудами в районі колишнього замку князів Любомирських [9, С. 56] (проект не був втілений). Також планувалося влаштування інших парків та скверів, у тому числі на місці кладовищ, і впорядкування існуючих, наприклад парку ім. Т. Г. Шевченка (рис. 3). З 1955 р. у Рівному почала створюватися розвинена зелена зона в комплексі з приміською територією. Планувалося збільшення площі зелених насаджень, в основному, на вже забудованій території. Протягом 1945–1963 років площа зелених насаджень загального користування міста була доведена до 46,5 га [14, С. 15].

Рис. 3. Фонтани у парку ім. Т. Шевченка у Рівному
Джерело ілюстрації: листівка 1968 р. Фото І. Кропивницького

У деяких містах, в основному зосереджених на теренах Західної України, у зв'язку з відсутністю значних руйнувань під час Другої світової війни, планувальна структура центрів зберігала свій вигляд, а вулична мережа залишалася незмінною. Згідно з новими генеральними планами, в таких містах як *Львів, Чернівці, Ужгород, Івано-Франківськ*, основна увага зосереджувалася на озелененні території, встановленні малих архітектурних форм та інших заходів з благоустрою. Так, наприклад, в Івано-Франківську на місці зруйнованої в роки війни забудови в центральному районі міста було влаштовано бульвар.

У Львові на початку 1950-х рр. відбувалося впорядкування старих парків, було збудовано вхідну арку Стрийського парку, також встановлювалися малі архітектурні форми у міських скверах. У 1953 р. відбулося відкриття парку культури та відпочинку ім. Богдана Хмельницького. Згідно з проєктом передбачалося створення головної алеї від вул. Стрийської до вул. Вітовського, на якій повинні були розміститися фонтани, водні каскади, монументальні сходи тощо (проєкт здійснено не в повному обсязі) [8, С. 159].

Висновки. В процесі дослідження з'ясовано, що заходи з озеленення відповідно до генеральних планів повоєнних років передбачалися тою чи іншою мірою в усіх містах України. На вільних територіях, в тому числі тих, де забудова була зруйнована в роки

Другої світової війни, передбачалося створення нових зелених насаджень (Київ, Тернопіль, Івано-Франківськ та ін.).

В умовах збереженої містобудівної структури активно розгорталися процеси відновлення та впорядкування історичних парків, садів тощо (Київ, Харків, Львів, Рівне та ін. міста). В центральних частинах міст, як правило, в безпосередній близькості до ансамблів нових загальноміських центрів, реконструювалися парки культури та відпочинку, схема функціонального зонування яких передбачала створення різнохарактерних просторів для дозвілля населення.

Ансамблі центрів також активно озеленювалися: на площах влаштовувалися бульвари, сквери. Крім того, створювалися зелені зони в комплексі з приміською територією.

1. Косенкова Ю. Л. Советский период 1940-х – первой половины 1950-х годов: от творческих поисков к практике строительства : автореф. дис. ... д-ра архитектуры : 18.00.01. Москва, 2000. 50 с.
2. Всеобщая история архитектуры : в 12 т. *Архитектура СССР* / ред. Баранов Н. В. и др. Москва : Стройиздат, 1975. Том 12. Книга 1. 755 с.
3. Історія української архітектури / Ю. С. Асєєв та ін. ; за ред. В. І. Тимофійєнка. К. : Техніка, 2003. 472 с.
4. Рудницький А. М. Розвиток міст західних областей УРСР та їх соціалістична реконструкція. Львів, 1971. 55 с.
5. Озеленение советских городов : пособие по проектированию / глав. ред. В. Н. Семенов. Академия архитектуры СССР, Научно-исследовательский институт градостроительства. Москва : Государственное издательство литературы по строительству и архитектуре, 1954. 186 с.
6. Гостев В. Ф., Юскевич Н. Н. Проектирование садов и парков. М. : Стройиздат, 1991. 340 с.
7. Коваленко М. Г. Функції міських зелених насаджень та їх нормування. *Містобудування та територіальне планування*. 2015. Вип. 55. С. 194–201.
8. Посацький Б. Еволюція архітектурного образу центрів міст Західної України (На тлі культурних тенденцій 1945–1997 років). Львів, 2001. *Праці Комісії архітектури та містобудування* : записки наук. т-ва ім. Т. Шевченка. Т. 241. С. 154–178.
9. Михайлишин О. Л. Архітектурно-просторовий розвиток м. Рівне у 1950–1970-х рр. *Архітектурна спадщина Волині*. Рівне, 2016. Вип. 5. С. 52–66.
10. Потапчук І. В., Бичковська Л. С. Витоки та особливості формування водно-зеленого діаметру міста Рівне і його приміської зони. *Архітектурний вісник КНУБА*. К. : КНУБА, 2018. Вип. 16. С. 270–280.
11. Грицай М. О., Ігнатів О. Н., Ігнаткін І. О., Лебедев Г. О. Нариси історії архітектури Української РСР. Київ : Державне видавництво літератури з будівництва і архітектури УРСР, 1962. 350 с.
12. Шовчко В. Центральний парк ім. Максима Горького в Харькове. URL:

<https://zabytki.in.ua/ru/261/tsentralnyi-park-maksima-gorkogo> (дата звернення: 12.02.2022). **13.** Алехин А. А. Ботанический сад Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина. *История и современность*. URL: <https://www.garden.kharkov.ua/site/index.html#1> (дата звернення: 12.02.2022). **14.** Кузьмич О. И. Ландшафтная организация территории города Ровно и его пригородной зоны. *Строительство и архитектура*. 1979. № 7. С. 15–19.

REFERENCES:

1. Kosenkova Yu. L. Sovetskiy period 1940-h – pervoy poloviny 1950-h godov: ot tvorcheskikh poiskov k praktike stroitelstva : aftoref. dis. ... d-ra arhitektury : 18.00.01. Moskva, 2000. 50 s.
2. Vseobshchaya istoriya arhitektury : v 12 t. *Arhitektura SSSR* / red. Baranov N. V. i dr. Moskva : Stroyizdat, 1975. Tom 12. Kniga 1. 755 s.
3. Istoriia ukrainskoi arkhitektury / Yu. S. Asieiev ta in. ; za red. V. I. Tymofiiienka. K. : Tekhnika, 2003. 472 s.
4. Rudnytskyi A. M. Rozvytok mist zakhidnykh oblastei URSR ta yikh sotsialistychna rekonstruktsiia. Lviv, 1971. 55 s.
5. Ozelenenie sovetskih gorodov : posobie po proektirovaniyu / glav. red. V. N. Semenov. Akademiya arhitekturyi SSSR, Nauchno-issledovatel'skiy institut gradostroitelstva. Moskva : Gosudarstvennoe izdatel'stvo literatury po stroitelstvu i arhitekture, 1954. 186 s.
6. Gostev V. F., Yuskevich N. N. Proektirovanie sadov i parkov. M. : Stroyizdat, 1991. 340 s.
7. Kovalenko M. H. Funktsii miskykh zelenykh nasadzhzen ta yikh normuvannia. *Mistobuduvannia ta terytorialne planuvannia*. 2015. Vyp. 55. S. 194–201.
8. Posatskyi B. Evoliutsiia arkhitekturnoho obrazu tsestriv mist Zakhidnoi Ukrainy (Na tli kulturnykh tendentsii 1945–1997 rokiv). Lviv, 2001. *Pratsi Komisii arkhitektury ta mistobuduvannia* : zapysky nauk. t-va im. T. Shevchenka. T. 241. S. 154–178.
9. Mykhailyshyn O. L. Arkhitekturno-prostorovi rozvytok m. Rivne u 1950–1970-kh rr. *Arkhitekturna spadshchyna Volyni*. Rivne, 2016. Vyp. 5. S. 52–66.
10. Potapchuk I. V., Bychkovska L. S. Vytoky ta osoblyvosti formuvannia vodnozelenoho diametru mista Rivne i yoho prymiskoi zony. *Arkhitekturnyi visnyk KNUBA*. K. : KNUBA, 2018. Vyp. 16. S. 270–280.
11. Hrytsai M. O., Ihnatov O. N., Ihnatkin I. O., Lebediev H. O. Narysy istorii arkhitektury Ukrainskoi RSR. Kyiv : Derzhavne vydavnytstvo literatury z budivnytstva i arkhitektury URSR, 1962. 350 s.
12. Shovchko V. Tsentralnyi park im. Maksima Gorkogo v Harkove. URL: <https://zabytki.in.ua/ru/261/tsentralnyi-park-maksima-gorkogo> (data zvernennia: 12.02.2022).
13. Alehin A. A. Botanicheskiy sad Harkovskogo natsionalnogo universiteta imeni V.N. Karazina. *Istoriya i sovremennost*. URL: <https://www.garden.kharkov.ua/site/index.html#1> (data zvernennia: 12.02.2022).
14. Kuzmich O. I. Landshaftnaya organizatsiya territorii goroda Rovno i ego prigorodnoy zonyi. *Stroitelstvo i arhitektura*. 1979. № 7. S. 15–19.

**Rychkov P. A., Doctor of Architecture, Professor, Potapchuk I. V.,
Candidate of Architecture (Ph.D.), Associate Professor (National
University of Water and Environmental Engineering, Rivne)**

ROLE OF GREENING IN THE FORMATION OF URBAN ENSEMBLES OF UKRAINE IN 1940–1950s

The article is devoted to the study of approaches to the public green spaces creation and restoration in the cities of Ukraine in the postwar years. Most of the existing parks, squares, gardens, etc. were laid out or put in order in the postwar years, according to the new master plans of settlements developed by the «Dipromist» Design Institute after the World War II. The article analyzes the features of landscaping measures provided by the master plans of the cities of the studied years. The role of greenery in the urban ensembles formation is established.

On the example of Kyiv, Kharkiv, Lviv, Ternopil, Rivne and other regional cities, the specifics of creating parks, gardens, boulevards, squares, etc. in the conditions of urban transformation and reconstruction of 1940–1950 are determined. According to the long-term plan for green areas of all cities and settlements of Ukraine, since 1955 the creation of new master plans provided for an increase in the area of greenery.

In the conditions of the preserved urban structure, the processes of restoration and arrangement of historical parks, gardens, etc. were actively carried out, and in the free territories, including those where buildings were destroyed during the World War II, new greenery was planned. In the central parts of the cities parks of culture and recreation were reconstructed. Ensembles of the centers were also actively planted with greenery, boulevards and squares were arranged in the squares. In addition, green zones were created in the complex with the suburban area.

***Keywords:* landscaping; system of green plantings; urban development; master plan; urban planning of 1940–1950s; Soviet urban planning; cities of Ukraine.**